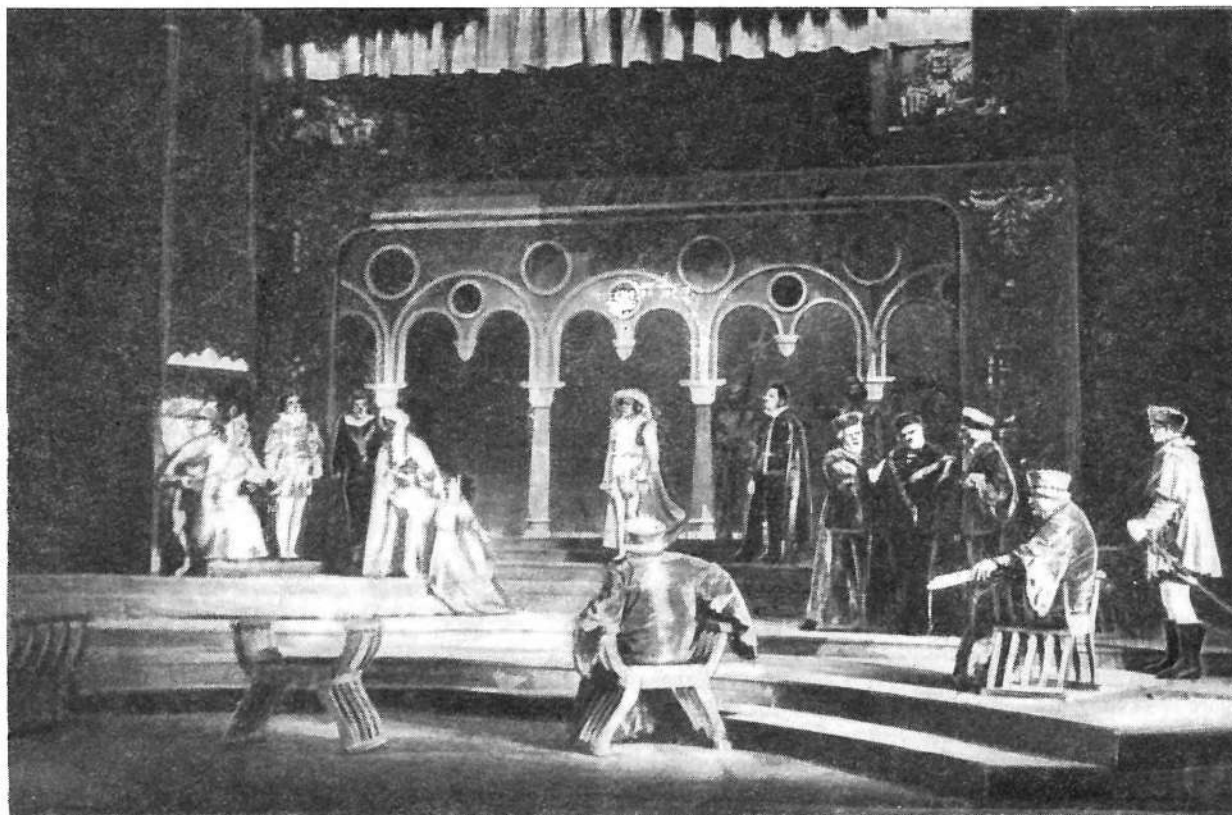

«Стелло». I дія. Запорізький драматичний театр, 1936—1937 рр.

УКРАЇНСЬКА ШЕКСПІРІАНА

Світ відзначає чотирьохсотрічний шекспірівський ювілей. Кожен народ, кожна література зверталася до Шекспіра як до джерела невичерпної краси і сили.

Українською мовою Шекспір уперше побачив світ 1865 року, коли Павлин Свенціцький надрукував у львівському журналі «Нива» перший акт «Гамлета». 1882 року «Гамлет» вийшов повністю в Києві у перекладі Михайла Старицького. В 1899—1902 роках у Львові видано збірку творів Шекспіра — загалом десять драм і комедій, що їх переклав Куліш. До них І. Франко написав передмови — літературні розвідки,

О. ТЕРЕХ

які заклали підвалини українського шекспірознавства.

Факти випадкового знайомства з Шекспіром протягом XVII—XVIII століть імовірні, але вони навряд чи становлять науковий інтерес. Широкий український читач та глядач познайомився з Шекспіром лише на початку XIX століття, і то в російському чи польському перекладі.

1828 року виходить «Гамлет» у перекладі Вронченка, 1841 року російський перекладач і видавець Кетчер розпочинає видання повного зібрання творів Шекспіра. П'єси англійського драматурга стають у центрі уваги російської

громадськості. Саме в цей час з Шекспіром знайомиться Тарас Шевченко.

З усіх класиків минулого навряд чи хто справив на Кобзаря таке глибоке враження, як Шекспір. Познайомившись з його творами під час павчання в Петербурзькій академії художеств, Шевченко захопився ними на все життя. Як свідчить Куліш, він ніколи не розлучався з томиками Шекспіра. Згодом поетова знайома Н. Білозерська писала: «Він знав Байрона і Шекспіра з російських перекладів і досконально вивчив їх, а надто останнього, часто цитував його і завжди доречно».

Ще 1843 року Шевченко робить способом гальванокаустики ілюст-

рацію до драми «Король Лір». Засланий у закаспійську пустелю, він того ж таки 1847 року пише до свого знайомого А. Лизогуба: «Просив я В. Н., щоб мені книжечок деяких прислала, а тепер і вас прошу, бо опріч біблії нема і однії літери. Якщо пайдете в Одесі Шекспіра, перевод Кетчера... то пришліть».

А наступного року сповіщає, що у нього був обшук, але головне — Шекспір і папери — лишилося цілим.

Дружба з негритянським актором Айрою Олдріджем допомогла Шевченкові ще глибше познайомитися з творчістю англійського драматурга. В Олдріджевому виконанні перед Шевченком ожила ціла галерея відаваних знайомих шекспірівських образів. З яким ентузіазмом сприймав Тарас Григорович гру великого трагіка, свідчать спогади художника Мікешина:

«Ось сиджу я раз у Маріїнському театрі ні живий ні мертвий. Олдрідж зображав короля Ліра і кінчив. Театр мовчав від величезного враження. Не пам'ятаючи себе від жалю, який здавив мені серце і горло, не знаючи як, опинився я на сцені за кулісами і відчинив двері вбиральні трагіка. Мене вразила така картина: у широкому кріслі, розвалившись від утоми, напівлежав король Лір, а на ньому, буквально на ньому знаходився Тарас Григорович, і слюзи градом сипалися з його очей. Уривчасті налякі слова лайки і ласки стиснутим голосом, шепотом вимовляв він, вкриваючи поцілунками вкрите олійною фарбою обличчя, руки і плечі великого актора».

Всі факти свідчать про те, що Шевченко, з його тонкою поетичною душею, сприймав Уільяма Шекспіра з безмірним ентузіазмом. Постає закономірне питання: який же вплив справив англійський драматург на українського поета?

Шевченко був надто глибокий і своєрідний художник, щоб механічно засвоювати хай навіть найгеніальніші впливи. Шекспірівський геній був йому співрозмірний і співзвучний своїм викривальним пафосом, шириною поетичної концепції і художньою індивідуальністю. І Шекспір, і Шевченко творили наперекір існуючим на той

час канонам і відкрили нову сторінку в своїх літературах. Шевченко не запозичував ні шекспірівських ідей, ні образів, не копіював стиль. Поринаючи в глибини Шекспіра, він діставав те, що й у Пушкіна, Данте, Міцкевича, — ідейну і творчу паснагу.

Вже по смерті Шевченка галицька «Нива» надрукувала перший український переклад Шекспіра. Його автор Павлин Свенціцький був громадський діяч, поет, поборник дружби українського й польського народів. Поляк за національністю, Свенціцький брав участь у повстанні 1863 р. і після його поразки емігрував з Росії в Галичину, де працював на українській літературній ниві і пропагував серед поляків українську культуру.

Очевидно, користуючись польським перекладом, він переклав перший акт «Гамлета» під назвою «Гамлет, данський король».

Хоч які добрі наміри мав Свенціцький, але його перекладацький опус позбавлений художньої цінності. Він наскрізь буквалістичний, не має ані розміру, ані ритму. Нині він цікавить нас лише як літературний факт.

На наддніпрянській Україні розвиток української літератури —

оригінальної і перекладної, — сповільнив указ царського міністра Валуєва, що твердив: «українського языка не было, нет и быть не может». Проте 1882 року М. Старицький, оминувши цензурні перепони, видав свій повний переклад «Гамлета». Як пише Старицький у передмові, він «намагався діяти якнайбільшою простотою та народністю зворотів, використовуючи лексичний матеріал, вже патентований етнографією та літературою».

Щоправда Старицький переклав шекспірівські вірші по-своєму: змінив п'ятистопний ямб п'ятистопним хорезм, передав римовані закінчення прозою, та ще знехтував спірним і досьогодні принципом еквілінеарності — переклад виїшов майже на третину довший за оригінал.

«Гамлет» Старицького був перший якісний переклад Шекспіра. Він став достойною відповіддю реакціонерам усіх мастей, які силкувалися спинити розвиток молодого письменства, твердячи, начебто українська мова придатна хіба що для хатнього вжитку простого люду і аж ніяк не для перекладів пайвищих здобутків світової літератури.

Старицький збагнув той неза-

«Король Лір». Ровенський обласний музично-драматичний театр, 1956 р.

«Гамлет». Львівський драматичний театр ім. Заньковецької 1956–57 рр.

перечний факт, що Шекспір писав звичайною народною мовою. Тому-то мова перекладу проста, насичена народними зворотами. Так звані «новотвори» зараз сприймаються як літературна норма, бо їх виконано за природними законами української мови.

Працю Старицького високо оцінила Леся Українка, яка писала: «Його чудовий переклад «Гамлета» марнується, загнічений дикими умовами нашого театру і ще дикішим глузуванням чужих і власних певігласів».

Одночасно з М. Старицьким працював над Шекспіром П. Куліш. 1881 року він приїхав до Львова, щоб видати повний переклад його творів: на цю справу якийсь український добродійник пожертвував шість тисяч карбованців. Незабаром вийшов перший том, що містив «Отелло», «Троїла і Кресиду» та «Комедію помилок»¹. Решту грошей Куліш витратив на інші видання, що здавалися йому більш своєчасними, й повернувся додому, покинувши тираж у якогось поляка, де книжки пролежали до Кулішевої смерті.

За ініціативою Івана Франка і

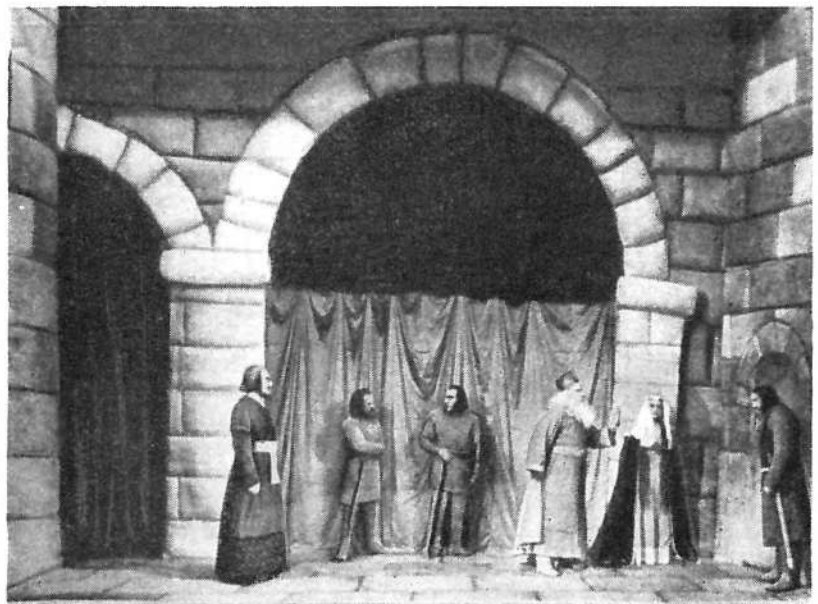
завдяки пожертвуванням української громадськості, 1899 року у Львові при Українсько-руській видавничій спілці був утворений Шекспірівський фонд, що мав на меті публікувати далші переклади драм Шекспіра, а також інших класичних творів світової літератури. З Києва Франкові прислали копії рукописних перекладів десяти драм Шекспіра, зроблених Кулішем. Франко відредагував їх,

користуючись оригіналом, супроводив коментарями і до кожної з десяти книжечок додав передмову — літературознавчу розвідку, створену на основі найновіших досліджень європейських шекспірознавців.

Кулішеві переклади були визначним явищем в історії української культури. Про це свідчить уже той факт, що Іван Франко взявся їх видавати й редагувати. В передмові до «Гамлета» він так оцінив працю Куліша:

«Вимоги докладності і вірності оригіналові він розумів далеко не так, як Старицький, і дав нам переклад, з яким можемо без сорому показатися в концерті європейських перекладів великого британця... Вже те одно, що Куліш своїм перекладом відкриває перед нами широкі перспективи, куди може дійти наша мова своїм багатством, своєю мелодійністю та різнорідністю свого ритму, — вже те величезна його заслуга».

Як і кожний піонер, Куліш стівся з такими труднощами, що їх йому не пощастило подолати. У статті «Шекспір в українців» Франко зазначив, що Куліш «виявив себе зовсім безпорадним при перекладі численних Шекспірових дотепів, словесних каламбурів і нятиків, тонкі звороти передавав зовсім незугарно, до того ж послуговувався в своїй праці старо-

«Макбет». Донецький драматичний театр ім. Артема.

¹ Назви шекспірівських творів тут і далі наводяться відповідно до перекладів, виданих у різні роки

давньою мовою, від чого читання його перекладів ставало тяжким, часто навіть неприємним».

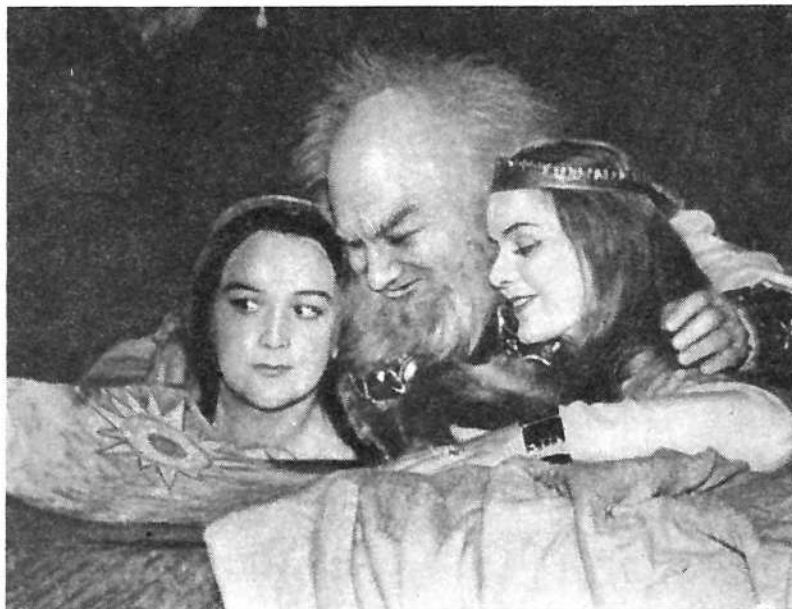
Оцінюючи Кулішевий доробок в історико-літературному аспекті, не можна оминути інших його хиб, властивих тогочасним перекладам. Намагаючись зробити твори чужоземної літератури доступними і зрозумілими для своїх читачів — простого люду — перекладачі вдаються до їх українізації. Тому-то слово «головнокомандуючий» Куліш передає як «гетьман», прикордонні міста в нього «вкраїні городи», а «барабани й прапори» — «тулумбаси і корогви».

І справді, в Кулішевих перекладах багато слів, які навіть у той час сприймалися як архаїзми. Навряд чи хтось із широкої читавської маси зрозумів би слово «реймент», запозичене з далекого минулого. Але не слід забувати, що Куліш перекладав у 70-і роки минулого століття, коли й «корогви» і «отаман» були живісінькими словами, що вживалися саме в такому значенні, яке мав на увазі Шекспір, а «головнокомандуючий», «офіцер», «барабан» були або незрозумілі для народу, або мали зовсім інше лексичне забарвлення.

Порівнявши старі російські переклади О. Соколовського й М. Холодковського з новими Пастернака та Лозинського і українські Куліша з сучасними — Рильського та Стешенка, ми дійдемо виснов-

Б. Романицький в ролі Отелло. Запорізький театр, 1925—26 рр.

«Король Лір». Київський Академічний український театр ім. Ів. Франка, 1959 р.

ку, що своєю лексикою старі й нові російські переклади відрізняються значно менше, ніж українські. Причина цього в тому, що літературні норми української мови змінилися за цей час значно більше, ніж у російській. І у виробленні цих норм немало роль відіграли Кулішеві переклади Шекспіра.

Творчість Шекспіра привабила іншого, суто народного українського поета Ю. Федьковича. Ще у 1872—1874 роках він переклав «Гамлета» і «Макбета». Видано їх уже по його смерті — 1902 року з передмовою Франка.

Федькович працював, не знаючи англійської мови і користуючись німецьким виданням Шекспіра. Як оригінальні твори, так і переклади, він адресував у першу чергу своїм землякам — буковинським селянам. Намагаючись зробити Шекспіра зрозумілим, він вживав гуцульський діалект, місцями спрощував і переказував авторський текст. Хоч як наполегливо працював Федькович — у його паперах знайдено аж три варіанти перекладу «Макбета», — але на перешкоді йому став брак перекладацької культури. Переклади, на жаль, не були гідні його високого поетичного таланту.

Франко, ерудит, енциклопедист і великий художник, усе життя схилився перед генієм Шекспіра. Він сам переклав «Венеціансько-

го купця», уривок з «Короля Ліра», а також кілька сонетів — серед них славетний шістдесят шостий. Та, попри всю свою оригінальність, Франкові переклади мають меншу вагу, ніж його шекспірознавчі розвідки, які й сьогодні вражають своєю глибиною і висвітленістю історично-літературного аналізу.

Десять передмов до перекладених Кулішем драм та комедій не тільки відкрили нову сторінку в українській шекспірані, а й стали самостійними дослідженнями, значно ґрунтовнішими і глибшими за всі інші, написані перед тим.

Працюючи над цими передмовами, Франко використав найновіші фактичні дані, зібрані західноєвропейськими шекспірознавцями, в першу чергу, відомим датським критиком Брандесом, в його монографії, перекладеній багатьма мовами, в тому числі німецькою і російською.

Та український поет-демократ оцінив Шекспіра набагато глибше, ніж маститі вчені Заходу. Якщо для Брандеса, який керувався біографічним методом, шекспірівські твори були здебільшого матеріалом для характеристики особи автора, то Франко вважав їх дзеркалом, де людськість «могла побачити себе в цілім рості».

Хоч Франко й не був «фаховим»

шекспірознавцем, але його колосальна ерудиція дала йому змогу підправити таких фахівців, як Брандес чи німецький філолог Брандль. Останні вважали, що Шекспір запозичив сюжет «Ромео і Джульєтта» у італійського новеліста Банделло, а мотиви «Багато галасу даремно» з поеми Аріосто «Божевільний Орланд». Франко довів, що в обох випадках Шекспір послуговувався твором французького Бельфоре «Трагічні історії».

Як відомо, рукописи шекспірівських творів не збереглися, і помилки перших видань можна виправити лише шляхом копіткого текстологічного аналізу. Так у

«Багато галасу даремно». Київський Академічний український театр ім. Ів. Франка.

трагедії «Макбет» були наведені лише перші слова відомських пісень-заклинань, і тільки у 1778 році, коли знайшли рукописну трагедію «Відьма» Шекспірового сучасника драматурга Мідльтона, став відомий їхній повний текст. Довгий час між ученими точилася суперечка, хто склав ті пісеньки: Шекспір чи Мідльтон. Брандес схилився до думки, що автором був Шекспір. У своїй передмові до «Макбета» Франко висловлює слушну гадку, що і Шекспір, і Мідльтон взяли їх готовими з фольклору.

Даючи в цілому правильну оцінку творчості великого драматурга, Франко часом допускався й помилкових тверджень. Так, аналізуючи трагедію «Коріолан», він ототожнює думки її героя з ідеями самого автора і вважає, що для Шекспіра народ був легковірною темною юрбою.

Та ця хибна теза суперечить загальним засадам Франкових робіт, в яких він наголошував на соціально-критичних моментах у творчості Шекспіра і висував її як протипагу руйнівному впливові декадентства. В останній з своїх передмов Франко писав:

«Охота комусь друкувати такого старого дурня, як Шекспір, тепер, коли ми маємо в руках твори Пшибишевського!» — так відгукнулися реакційні кола тодішнього суспільства на появу перекладу «Гамлета». «Та я надіюсь, що він таки піде. Його твори, обчислені не на односторонню моду, будуть і в українській мові робити свій вплив повільно, але певно».

Розглядаючи історичну драму Г. Гауптмана «Флоріан Геєр», присвячену селянському повстанню в Німеччині XVI ст., Франко доходить цікавих висновків: «Великий аналітик дрібних, щоденних мук і терпінь показався нездатним до синтезу великого історичного факту; сучасний психолог і мікроскопіст не зумів піднятися на колосальні Шекспірівські котурни».

Згадаймо, що Маркс і Енгельс, критикуючи історичну драму Ф. Лессаля «Франц фон Зікінген» і ставлячи йому в приклад Шекспіра, теж говорять про історичний фон, широчінь задуму і

справжній реалізм, як про досягнення шекспірівської творчості.

Якщо в Росії і Польщі п'єси Шекспіра з'явилися на сцені раніше, ніж вийшли друком їхні якісні переклади, то на Україні було якраз навпаки. Сталося це зовсім не тому, що корифеї молодого українського театру були байдужі до спадщини великого драматурга. Царський уряд, силкуючись загальмувати розвиток національної культури, встановив особливо пильний нагляд над театром, справедливо вбачаючи в ньому безпосередній засіб впливу на широкі народні маси. Валуєвські укази забороняли всі сценічні вистави українською мовою, не тільки перекладних творів, а й оригінальних. Згодом заборона була пом'якшена, але щодо іншомовних п'єс вона зберегла свою чинність на десятиліття.

1897 року, виступаючи на I Всеросійському з'їзді театральних діячів, М. Заньковецька сказала: «Для сцени безумовно заборонено: а) переклади на малоросійську мову драматичних творів з інших мов, б) п'єси з життя інтелігенції, в) п'єси з минулого життя Малоросії. Таке насильне скорочення малоросійського репертуару позначається дуже шкідливо на діяльності малоросійських труп, штучно скорочуючи їхній репертуар і вводячи в нього несприятливу для справи однаманітності».

На українській сцені Шекспіра показали вже після Жовтневої революції.

Російські ж та польські театральні трупи, що гастролювали на Україні, мали в своєму репертуарі чимало шекспірівських п'єс. Ще в 1808—1810 роках одна з таких труп здійснила в Харкові постановку «Гамлета». 1816 року до Києва привезла «Гамлета» польська трупа Змієвського. Деякі шекспірівські ролі зіграв відомий український актор К. Соленик, серед них роль блазня в «Королі Лірі», яку він, за свідченням сучасників, трактував оригінально і майстерно.

Багато завдячує український глядач великому російському акторові П. Мочалову, що гастролював на Україні. В його глибоко реалістичному виконанні шекспі-

рівські образи ожили і заграли повнокровними барвами.

Справжньою подією були гастролі Айри Олдріджа. Геніальний трагик залишив на Україні глибокий слід: він «заразив» Шекспіром корифеїв українського театру. Ще молодий тоді І. Тобілевич подався пішки у Єлисаветград, щоб подивитися на гру Олдріджа. Відтоді він не тільки сам заховався в Шекспіра, а й передав любов до нього своїм братам — М. Садовському та П. Саксаганському. Його дружина писала в своїх спогадах, що шекспірівські п'єси разом з творами Островського і Грибоздова «були йому провідниками в світі мистецтва, в пошуках правди сценічної в глибинах душі і життя людського».

Здійснити постановку п'єси великого англійця стало мрією життя корифеїв української сцени. М. Кропивницький, який грав шекспірівські ролі в російських трупах, на схилі літ переклав (з російської мови) «Отелло» і вже одержав був дозвіл цензури поставити трагедію, але йому перешкодила смерть.

До революції Шекспіра українською мовою зіграли лише на аматорській сцені. 1873 р. драматичний гурток Київської Громади показав уривки з «Гамлета» в перекладі й, очевидно, за режисурою Старицького. Музику до вистави написав Микола Лисенко. Головні ролі виконували Старицький (Гамлет), М. Лисенко (Полоній), О. Лисенко (Офелія).

Велике враження справили твори Шекспіра на Леся Українку. Глибокий знавець світової літератури, вона ще вісімнадцятилітньою дівчиною в листі до брата, який плекав намір видати бібліотеку кращих класичних творів, радить йому включити до неї переклади «Гамлета», «Отелло», «Короля Ліра» й «Коріолана». Вивчивши англійську мову, Леся Українка читає Шекспіра в оригіналі, перекладає «Макбета».

Велика Жовтнева революція змела всі обмеження й перепони, що відокремлювали Шекспіра від тих, для кого він творив, — від народу. Нарешті відбулася зустріч, про яку мріяли письменники-демократи і корифеї українського театру: широкі маси позна-

«Віндзорські жартівниці». Чернівецький український драматичний театр. 1947 р.

йомилися з творчістю англійського драматурга. І природно, що зустріч ця відбулася передусім у театрі. Один по одному на кін сходили герої шекспірівських п'єс. 1920 року Леся Курбас поставив у Білій Церкві трагедію «Макбет». Незабаром Київський драматичний театр імені Шевченка здійснив постанову «Приборкання гострих». 1925 року театр імені Заньковецької почав роботу над трагедією «Отелло» в перекладі й постановці Саксаганського. Головні ролі виконував відомий радянський актор Б. Романицький. Цікаво відзначити: Саксаганський трактував образ мавра саме в такому плані, в якому його тлумачив Пушкін, що вважав головною рисою вдачі Отелло не ревнивість, а довірливість.

За ці роки інтенсивно розвивається українська літературна мова. Вона виробляє літературні норми, що створюють можливість широкого розвитку художніх пе-

рекладів. Державне видавництво України замовляє переклад «Отелло» М. Погансенові й В. Щербаненку.

Новий переклад, що вийшов 1927 року, характерний своєю повнотою і прагненням передати настрої та художній лад оригіналу. Погансен і Щербаненко перекладали також і ті місця, що виявилися не під силу Кулішеві.

В 1930 році Державне видавництво України видало «Макбета» в перекладі Т. Осьмачки. Згодом починає свою роботу над «Гамлетом» О. Бургардт, чий переклад був опублікований лише частково (в хрестоматії О. І. Білецького з західноєвропейської літератури для середньої школи, 1936 р.).

Наприкінці 30-х років знову інтенсифікується робота над творами великого драматурга. З 1937 по 1941 рік видавництво «Мистецтво» випустило в світ окремих виданнями «Короля Ліра» у перекладі М. Рильського, «При-

«Гамлет». Харківський драматичний театр ім. Шевченка, 1956 р.

боркання непокірної» в перекладі І. Кочерги; Ю. Корецький переклав «Макбета», В. Вер «Гамлета», А. Гозенпуд «Ромео і Джульєтта» та «Сон літньої ночі».

Перші спроби українських літературознавців проаналізувати творчість Шекспіра з позицій марксистської методології належать ще до 20-х років. Особливо вдалою була передмова С. Родзевича до нового видання «Гамлета» в перекладі Старицького, що вийшов у «Книгоспілці» 1927 року. Досліджуючи корені шекспірівського гуманізму, він шукає їх у тогочасному соціальному ґрунті. Пояснюючи всевітньо-історичне значення доробку Шекспіра Родзевич знаходить його зародки у добі Відродження, яка, за словами Енгельса, «була найбільшою з революцій, що до тих пір пережила земля».

Хоч Родзевич уникнув впливу вульгарного соціологізму, проте він ще дотримувався поширеної на той час ретлендівської гіпотези, за якою автором геніальних п'єс був не бідний актор Уільям Шекспір, а високоосвічений можновладець лорд Роджер Ретленд, — гіпотези, відкинутої згодом наукою.

Визначною подією в історії українського шекспірознавства був вихід у світ 1939 року збірки «Уільям Шекспір», передмову до

якої написав академік О. Білецький. Збірка складалася зі статей-розвідок С. Родзевича, О. Лейна, О. Борщаговського, А. Гозенпуда.

У своїй розвідці професор Родзевич дав майстерний аналіз найвизначніших шекспірівських драм. Відмовившись од ретлендівської гіпотези, він один з перших у радянському літературознавстві витлумачив тенденцію творчості Шекспіра не як захист абсолютної монархії, а як прагнення оборонити інтереси англійського народу. Основний зміст реалізму великого драматурга Родзевич вбачає у тому, що він намагався зрозуміти протиріччя соціальної дійсності і створив героїв, які завзялися «налагодити розхитаний вік».

Українські театри все частіше втілюють на сцені шекспірівські образи. 1936 року театр імені Заньковецької відновив постановку «Отелло». В 1938 році Донецький театр імені Артема показав «Макбета», а 1941 року Київський академічний театр імені Івана Франка — «Багато галасу даремно». Крім того, українські театри виставляли «Ромео і Джульєтта», «Віндзорських жартивиць», «Сон в літню ніч», «Дванадцять ніч». Щоправда повоєнні роки позначилися спадом творчого держання наших театральних колективів. Лише з 1956 року на сцені знову з'являються «Король Лір» і «Гамлет».

Підсумком перекладацького зодбутку тридцятих—сорокових років було видання «Вибраних творів» Шекспіра у двох томах, що вийшли у 1950 і 1952 роках. До плеяди перекладачів прилучилися нові, серед них у першу чергу І. Стешенко, що переклала наново «Ромео і Джульєтта», а також «Венеціанського купця», «Отелло», «Багато галасу з нічого», і Б. Тен, який «Річардом III» підняв українську перекладацьку цілину — історичні хроніки Шекспіра.

Відтоді вийшли друком ще дві шекспірівські комедії, обидві в перекладі Стешенко: «Комедія помилок» і «Двоє синьйорів з Верони». (Остання друкувалася у Всесвіті № 1, 1964 р.).

«Дванадцять ніч». Одеський театр революції, 1936 р.

Для нових перекладів характерні намагання розкрити ідейний задум автора і знайти адекватні форми для передачі складної мови оригіналу.

Нині видавництво «Дніпро» підготувало третю збірку творів Шекспіра, до якої, зокрема, ввійшов новий переклад «Гамлета» Г. Кочура і «Буря» в перекладі М. Бажана.

За останнє десятиріччя українське шекспірознавство поповнилося дослідженням М. Шаповалової «Франко і Шекспір» і монографічним нарисом І. Ваніної «Шекспір на українській сцені». Чекають на опублікування праці покійного професора А. Шамрая.

Українська шекспіріана, що налічує сто років, доходить зрілого віку. Зростаючі культурні потреби народу відкривають нові виднокруги для наших перекладачів і літературознавців. Якщо сьогодні у широкому читачьому обігу перебувають п'ятнадцять п'єс Шекспіра, менше половини шекспірівського канону, — то завтра постає питання про повне видання його творів, і драматичних, і поетичних. Шекспір, як писав А. Луначарський, «не може для нас постарітися».